

Valószínűségszámítás

7. előadás

Arató Miklós

2024.03.25.

Tartalomjegyzék

- 1 Kovariancia
- 2 Markov- és Csebisev-egyenlőtlenség
- 3 Nagy számok törvénye
- 4 Konvergenciák

Kovariancia és korreláció

Definíció: ξ és η valószínűségi változók **kovarianciája**

$$\text{cov}(\xi, \eta) = E\{(\xi - E\xi)(\eta - E\eta)\},$$

korrelációja $R(\xi, \eta) = \text{corr}(\xi, \eta) = \frac{\text{cov}(\xi, \eta)}{D\xi \cdot D\eta}.$

Tulajdonságok:

1) $\text{cov}(\xi, \eta) = E(\xi \cdot \eta) - E\xi \cdot E\eta.$

2) $|R(\xi, \eta)| \leq 1 :$

$$|\text{cov}(\xi, \eta)| = |E\{(\xi - E\xi)(\eta - E\eta)\}| \stackrel{\text{Cauchy}}{\leq} \sqrt{E(\xi - E\xi)^2 \cdot E(\eta - E\eta)^2} = D\xi \cdot D\eta.$$

Cauchy-egyenlőtlenség

Tétel: Tetszőleges véges várható értékű X, Y v.v.-ra
 $(E(XY))^2 \leq EX^2 EY^2$

Bizonyítás:

Tetszőleges valós λ -ra igaz, hogy $0 \leq E(X - \lambda Y)^2 \Rightarrow$
 $0 \leq \lambda^2 EY^2 - 2\lambda E(XY) + EX^2 \Rightarrow 4(E(XY))^2 - 4EX^2 EY^2 \leq 0.$

Kovariancia és korreláció tulajdonságok

3) $|R(\xi, \eta)| = 1 \Leftrightarrow$ létezik $a \neq 0$ és b , hogy $\xi = a\eta + b$.

Biz.: $\Leftarrow$

létezik ilyen a és $b \Rightarrow \xi - E\xi = a(\eta - E\eta)$, $D^2\xi = a^2 D^2\eta \Rightarrow$
 $D\xi = |a|D\eta$, $\text{cov}(\xi, \eta) = aE(\eta - E\eta)^2 = aD^2\eta \Rightarrow$

$$R = \frac{aD^2\eta}{|a|D\eta D\eta} = \frac{a}{|a|}$$

$\Rightarrow$

$$R(\xi, \eta) = 1$$

$$\xi' = \frac{\xi - E\xi}{D\xi}, \eta' = \frac{\eta - E\eta}{D\eta} \Rightarrow$$

$$E\xi' = E\eta' = 0 \text{ és } D^2\xi' = D^2\eta' = 1 \Rightarrow$$

$$E(\xi'\eta') = 1, E(\xi' - \eta')^2 = E\xi'^2 - 2E(\xi'\eta') + E\eta'^2 = 0 \Rightarrow$$

$$\xi' = \eta' \Rightarrow$$

ξ az η -nak lineáris transzformáltja

Kovariancia és korreláció tulajdonságok

4) ξ és η függetlenek $\Rightarrow R(\xi, \eta) = 0$

$$\text{cov}(\xi, \eta) = E(\xi\eta) - E\xi \cdot E\eta = E\xi \cdot E\eta - E\xi \cdot E\eta = 0.$$

5) $\min_{a,b} E(\xi - a\eta - b)^2 = E(\xi - m_1 - r \cdot \frac{\sigma_1}{\sigma_2} \cdot (\eta - m_2))^2 = (1 - r^2) \cdot \sigma_1^2,$

ahol $m_1 = E\xi$, $m_2 = E\eta$, $\sigma_1^2 = D^2\xi$, $\sigma_2^2 = D^2\eta$ és
 $r = R(\xi, \eta)$.

Biz.:

$$\begin{aligned} E(\xi - a\eta - b)^2 &= E(\xi - m_1 - a(\eta - m_2) + m_1 - am_2 - b)^2 = \\ &= \sigma_1^2 + a^2\sigma_2^2 + \underbrace{(m_1 - am_2 - b)^2}_{=m_1 - am_2} - 2a \cdot \underbrace{\text{cov}(\xi, \eta)}_{=r \cdot \sigma_1 \cdot \sigma_2} = \end{aligned}$$

$$= \sigma_1^2 + \underbrace{a^2\sigma_2^2 - 2a \cdot r\sigma_1\sigma_2}_{(a\sigma_2 - r\sigma_1)^2 - r^2\sigma_1^2} = (1 - r^2) \cdot \sigma_1^2 + (a\sigma_2 - r\sigma_1)^2 \Rightarrow$$

$$a = r \cdot \frac{\sigma_1}{\sigma_2}$$

Egyenlőtlenségek

Tétel: [Markov-egyenlőtlenség]: Legyen ξ nemnegatív valószínűségi változó, amelynek létezik az $E\xi$ várható értéke, továbbá legyen c pozitív szám. Ekkor $P(\xi \geq c) \leq \frac{E\xi}{c}$.

Bizonyítás: Csak diszkrétetre.

$$E\xi = \sum_k x_k P(\xi = x_k) \geq \sum_{k: x_k \geq c} x_k P(\xi = x_k) \geq \sum_{k: x_k \geq c} c P(\xi = x_k) = P(\xi \geq c)$$

Tétel[Csebisev-egyenlőtlenség]: Ha ξ szórásnégyzete véges, azaz $D^2\xi < \infty$, valamint $0 \leq \lambda$, akkor teljesül a

$$P(|\xi - E\xi| \geq \lambda) \leq \frac{D^2\xi}{\lambda^2} \text{ egyenlőtlenség.}$$

Bizonyítás: A Markov-egyenlőtlenségből könnyen adódik, hiszen az $\eta := (\xi - E\xi)^2$ választással $P(\eta \geq \lambda^2) \leq \frac{E\eta}{\lambda^2} = \frac{D^2\xi}{\lambda^2}$.

Példa

Egy párt szavazótáborát szeretnénk megbecsülni úgy, hogy legalább 0,95 valószínűséggel legfeljebb 1%-ot tévedjünk. Jelölje N az összes ember, M a kérdéses pártra szavazók, n pedig a megkérdezettek számát, ekkor $p := \frac{M}{N}$ -et akarjuk jól közelíteni. Legyen továbbá x_i értéke 1, ha az i -edik megkérdezett az adott pártra szavaz és 0 különben. Ekkor a

$$P\left(\left|\frac{x_1 + \dots + x_n}{n} - \frac{M}{N}\right| \leq 0,01\right) \geq 0,95$$

egyenlőtlenségnek kell teljesülnie, ami pontosan akkor igaz, ha $P\left(\left|\frac{x_1 + \dots + x_n}{n} - p\right| > 0,01\right) \leq 0,05$. A Csebisev-egyenlőtlenség

alapján $P\left(\left|\frac{x_1 + \dots + x_n}{n} - p\right| > 0,01\right) \leq \frac{D^2\left(\frac{x_1 + \dots + x_n}{n}\right)}{0,01^2}$, ahol

$$\frac{\frac{1}{n^2} D^2(\sum x_i)}{0,01^2} = \frac{\frac{1}{n^2} \cdot n \cdot p(1-p)}{0,01^2} = \frac{10000 \cdot p(1-p)}{n} \leq \frac{10000 \cdot \frac{1}{4}}{n} \leq \frac{5}{100}, \text{ tehát}$$

$n \geq 50000$ ember választása biztosan elegendő.

Törvény

Tétel[A nagy számok gyenge törvénye]: Legyenek $\xi_1, \xi_2, \dots$ páronként független, azonos eloszlású valószínűségi változók, $D^2 \xi_i < \infty$ és $E \xi_i = m$. Ekkor minden $0 < \varepsilon$ -ra

$$P \left(\left| \frac{\sum_{i=1}^n \xi_i}{n} - m \right| \geq \varepsilon \right) \rightarrow 0, \text{ ha } n \rightarrow \infty.$$

Biz.: Tudjuk, hogy $E \left(\sum_{i=1}^n \xi_i \right) = n \cdot m$. Ekkor a Csebisev-egyenlőtlenséget felhasználva

$$P \left(\left| \frac{\sum_{i=1}^n \xi_i}{n} - m \right| \geq \varepsilon \right) \leq \frac{D^2 \left(\frac{\sum_{i=1}^n \xi_i}{n} \right)}{\varepsilon^2} = \frac{\frac{1}{n^2} \cdot D^2 \left(\sum_{i=1}^n \xi_i \right)}{\varepsilon^2} = \frac{\frac{1}{n^2} \cdot \sum_{i=1}^n D^2 \xi_i}{\varepsilon^2} =$$
$$\frac{1}{n} \cdot \frac{D^2 \xi_1}{\varepsilon^2} \rightarrow 0, \text{ ha } n \rightarrow \infty.$$

Példa

Tekintsünk független kísérleteket, minden kísérlet legyen p valószínűséggel sikeres.

Jelölje η_n a sikeres kísérletek számát az első n kísérletben. Ekkor $P(|\frac{\eta_n}{n} - p| \geq \varepsilon) \rightarrow 0$, ha $n \rightarrow \infty$.

Legyen ugyanis $\eta_n = X_1 + \dots + X_n$, ahol $X_i = 1$, ha az i -edik kísérlet sikeres, különben pedig 0.

Továbbá $EX_i = p$ és $D^2 X_i = p(1 - p)$. Így X_i -kre teljesülnek az előbbi tétel feltételei, tehát a relatív gyakoriság tart p -hez.

Sztocasztikus konvergencia

Definíció: A ξ_n valószínűségi változó-sorozat **sztocasztikusan tart** ξ -hez, ha minden $0 < \varepsilon$ -ra $P(|\xi_n - \xi| \geq \varepsilon) \rightarrow 0, n \rightarrow \infty$ esetén. Jelölése: $\xi_n \Rightarrow \xi$ (vagy $\xi_n \xrightarrow{st.} \xi$).

Állítás: Ha $\xi_n \Rightarrow \xi$, akkor $P(\xi_n < x) \rightarrow P(\xi < x)$ ($n \rightarrow \infty$), ez utóbbi minden folytonossági pontjában.

Bizonyítás

Legyen $A_n := \{|\xi_n - \xi| < \varepsilon\}$. Ekkor

$$P(\xi_n < x) = P((\xi_n < x) \cap A_n) + P((\xi_n < x) \cap \overline{A_n}) \leq$$

$$P((\xi_n < x) \cap A_n) + P(\overline{A_n}) =$$

$$P(((\xi_n - \xi) < (x - \xi)) \cap A_n) + P(\overline{A_n}) \leq$$

$$P(\xi < x + \varepsilon, A_n) + P(\overline{A_n}) \leq P(\xi < x + \varepsilon) + P(\overline{A_n}) \Rightarrow$$

$$\limsup P(\xi_n < x) \leq P(\xi < x + \varepsilon) + \limsup P(\overline{A_n}), \text{ ahol}$$

$$\limsup P(\overline{A_n}) = 0 \text{ minden } 0 < \varepsilon\text{-ra} \Rightarrow$$

Ha x folytonossági pontja $P(\xi < x)$ -nek, akkor

$$\limsup P(\xi_n < x) \leq P(\xi < x).$$

Bizonyítás (folyt.)

$$P(\xi_n < x) \geq P(\xi_n < x, A_n) = P(\xi_n + \xi < x + \xi, A_n) =$$

$$P(\xi < x + \xi - \xi_n, A_n) \geq P(\xi < x - \varepsilon, A_n) =$$

$$P(\xi < x - \varepsilon) - P(\xi < x - \varepsilon, \overline{A_n}) \geq$$

$$P(\xi < x - \varepsilon) - P(\overline{A_n}) \Rightarrow$$

$$\liminf P(\xi_n < x) \geq P(\xi < x - \varepsilon) - \limsup P(\overline{A_n}), \text{ ahol}$$

$$\limsup P(\overline{A_n}) = 0 \Rightarrow \liminf P(\xi_n < x) \geq P(\xi < x - \varepsilon) \text{ minden}$$

$$0 < \varepsilon\text{-ra} \Rightarrow \liminf P(\xi_n < x) \geq P(\xi < x).$$

A folytonossági pontokban $\limsup P(\xi_n < x) \leq P(\xi < x)$ és

$$\liminf P(\xi_n < x) \geq P(\xi < x) \Rightarrow \lim P(\xi_n < x) = P(\xi < x).$$

Következmény

Legyenek $\xi_1, \xi_2, \dots$ páronként független, azonos eloszlású valószínűségi változók, $D^2\xi_i < \infty$ és $E\xi_i = m$. Ekkor minden $a < m < b$ -re

$$P\left(\frac{\sum_{i=1}^n \xi_i}{n} < a\right) \rightarrow 0 \text{ és}$$

$$P\left(\frac{\sum_{i=1}^n \xi_i}{n} < b\right) \rightarrow 1, \text{ ha } n \rightarrow \infty.$$

Konvergenciák

Definíció:

$\xi_n \rightarrow \xi$ **eloszlásban**, ha $F_{\xi_n}(x) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} F_\xi(x)$ az utóbbi minden folytonossági pontjában.

$\xi_n \rightarrow \xi$ **majdnem mindenütt**, ha $P(w : \xi_n(w) \rightarrow \xi(w)) = 1$. [1 valószínűségű konvergencia].

$\xi_n \rightarrow \xi$ **L^p -ben**, ha $E|\xi_n - \xi|^p \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$.

Állítás: Ha $\xi_n \rightarrow \xi$ L^p -ben, akkor $\xi_n \Rightarrow \xi$

Bizonyítás:

$$P(|\xi_n - \xi| \geq \varepsilon) = P(|\xi_n - \xi|^p \geq \varepsilon^p) \leq \frac{E|\xi_n - \xi|^p}{\varepsilon^p} \rightarrow 0.$$

Példa

ξ_n tart ξ -hez majdnem mindenütt, de L^p -ben nem

$\Omega := [0, 1]$ geometriai valószínűségi mező

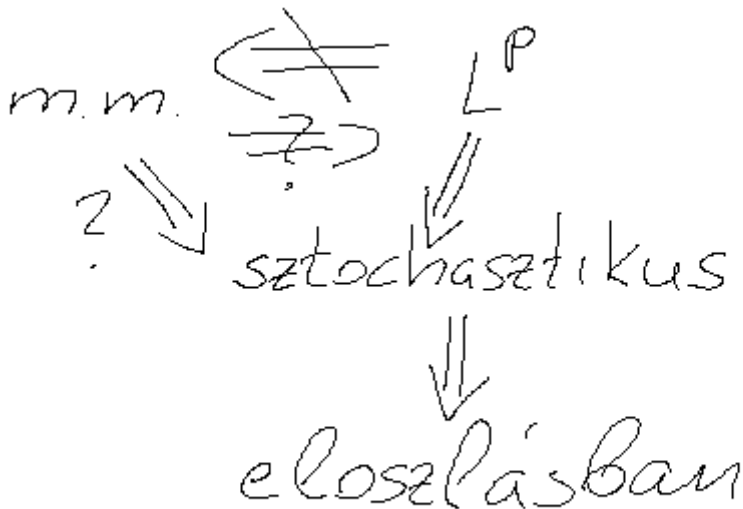
$$\xi_n(\omega) = \begin{cases} e^n & : \omega \in [0, \frac{1}{n}] \\ 0 & : \omega \notin [0, \frac{1}{n}] \end{cases} .$$

Ekkor $\xi_n \rightarrow 0$ majdnem mindenütt, viszont

$$E|\xi_n|^p = \frac{1}{n}e^{np} + (1 - \frac{1}{n}) \cdot 0 = \frac{e^{np}}{n} \not\rightarrow 0.$$

Konvergenciák következményei

Példák

Legyen $\xi = \pm 1 \frac{1}{2}$ valószínűséggel és $\xi_n = (-1)^n \xi$. Ekkor ξ_n eloszlásban tart ξ -hez, de sztochasztikusan nem.

Állítás: Legyenek ξ_j -k azonos valószínűségi mezőn értelmezett valószínűségi változók, melyek eloszlásban konvergálnak egy c konstanshoz. Ekkor $\xi_n \Rightarrow c$.

Bizonyítás: Minden $0 < \varepsilon$ -ra

$$P(|\xi_n - \xi| \geq \varepsilon) = 1 - P(\xi_n < c + \varepsilon) + P(\xi_n \leq c - \varepsilon) \leq 1 - P(\xi_n < c + \varepsilon) + P(\xi_n < c - \varepsilon/2) \rightarrow 1 - 1 + 0, n \rightarrow \infty,$$

1 valószínűségű konvergencia

Állítás: $\xi_n \rightarrow \xi$ majdnem mindenütt akkor és csak akkor, ha
 $\lim_{m \rightarrow \infty} P(\sup_{n \geq m} |\xi_n - \xi| > \varepsilon) = 0$ minden pozitív ε -ra.

Bizonyítás: Csak a $\Leftarrow$ irányt látjuk be. Legyen

$$A = \{w : \xi_n(w) \rightarrow \xi(w)\} = \bigcap_{r=1}^{\infty} \bigcup_{m=1}^{\infty} \bigcap_{n \geq m} \left\{ w : |\xi_n(w) - \xi(w)| \leq \frac{1}{r} \right\} \Rightarrow$$

$$\bar{A} = \bigcup_{r=1}^{\infty} \bigcap_{m=1}^{\infty} \bigcup_{n \geq m} \left\{ w : |\xi_n(w) - \xi(w)| > \frac{1}{r} \right\}.$$

Így $\xi_n \rightarrow \xi$ majdnem mindenütt pontosan akkor, ha $P(\bar{A}) = 0$.

Bizonyítás folytatása

$$\bigcup_{n \geq m} \{w : |\xi_n(w) - \xi(w)| > \frac{1}{r}\} = \{w : \sup_{n \geq m} |\xi_n(w) - \xi(w)| > \frac{1}{r}\} = B_{r,m} \Rightarrow .$$

$$B_{r,m} \supseteq B_{r,m+1} \supseteq B_{r,m+2} \supseteq \dots$$

$$B_r = \bigcap_{m=1}^{\infty} B_{r,m} \Rightarrow P(B_r) \leq \lim_{m \rightarrow \infty} P(B_{r,m}) = 0.$$

$$B_r \subseteq B_{r+1} \subseteq B_{r+2} \subseteq \dots \text{ és } \bar{A} = \bigcup_r B_r \Rightarrow P(\bar{A}) \leq \sum P(B_r) = 0 \Rightarrow$$

állítás

Következmények

Ha $\xi_n \rightarrow \xi$ majdnem mindenütt, akkor ξ_n sztochasztikusan is konvergál ξ -hez, ugyanis

$$P(|\xi_m - \xi| > \varepsilon) \leq P\left(\sup_{n \geq m} |\xi_n - \xi| > \varepsilon\right) \xrightarrow{m \rightarrow \infty} 0.$$

Ha $\sum_{n=1}^{\infty} P(|\xi_n - \xi| > \varepsilon) < \infty$ minden pozitív ε -ra, akkor $\xi_n \rightarrow \xi$

majdnem mindenütt, ugyanis $P\left(\sup_{n \geq m} |\xi_n - \xi| > \varepsilon\right) =$

$$P\left(\bigcup_{n \geq m} \{|\xi_n - \xi| > \varepsilon\}\right) \leq \sum_{n=m}^{\infty} P(|\xi_n - \xi| > \varepsilon) \xrightarrow{m \rightarrow \infty} 0.$$

Borel-Cantelli lemmák

Legyen az A_n eseménysorozatra $\liminf \bar{A}_l := \bigcup_{n=1}^{\infty} \bigcap_{l=n}^{\infty} \bar{A}_l$, illetve

$$\limsup A_k := \bigcap_{n=1}^{\infty} \bigcup_{k=n}^{\infty} A_k.$$

Ekkor $w \in \liminf \bar{A}_l$ pontosan akkor teljesül, ha w az A_n -ek közül csak véges soknak eleme, illetve $w \in \limsup A_k$ pontosan akkor teljesül, ha w végtelen sok A_n -nek eleme.

Borel-Cantelli-lemmák

1) Ha $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) < \infty$, akkor az A_n -ek közül 1 valószínűséggel csak véges sok következik be.

2) Ha $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) = \infty$ és az A_n -ek függetlenek, akkor az A_n -ek közül 1 valószínűséggel végtelen sok bekövetkezik.

Borel-Cantelli lemmák bizonyítása

1) $P\left(\bigcap_{n=1}^{\infty} \bigcup_{k=n}^{\infty} A_k\right) \leq P\left(\bigcup_{k \geq n} A_k\right) \leq \sum_{k=n}^{\infty} P(A_k) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$, azaz 0 valószínűséggel következik be végtelen sok, így 1-gyel véges sok.

2) $P\left(\bigcup_{n=1}^{\infty} \bigcap_{k=n}^{\infty} \overline{A_k}\right) \leq \sum_{n=1}^{\infty} P\left(\bigcap_{k \geq n} \overline{A_k}\right)$, ahol

$$P\left(\bigcap_{k \geq n} \overline{A_k}\right) \leq P\left(\bigcap_{k=n}^m \overline{A_k}\right) = \prod_{k=n}^m P(\overline{A_k}) \leq e^{-\sum_{k=n}^m P(A_k)}, \text{ ami}$$

$n \rightarrow \infty$ esetén 0-hoz tart. (Az utolsó becslésnél felhasználtuk, hogy $1 - x \leq e^{-x}$.)

Példa

ξ_n tart ξ -hez L^p -ben, de nem tart majdnem mindenütt:

Legyenek ξ_n -ek függetlenek, $P(\xi_n = 1) = d_n$,

$P(\xi_n = 0) = 1 - d_n$ és $E|\xi_n|^p = d_n$.

ξ_n sorozat pontosan akkor tart L^p -ben 0-hoz, ha $d_n \rightarrow 0$.

ξ_n pontosan akkor tart 0-hoz majdnem mindenütt, ha 1 valószínűséggel véges sok ξ_n nem 0, ami pedig a Borel-Cantelli-lemma szerint ekvivalens azzal, hogy $\sum d_n$ véges.

Például a $d_n = \frac{1}{n}$ választás esetén $\xi_n \not\rightarrow 0$ majdnem mindenütt, viszont L^p -ben igen.